

HOGYAN MARADHATUNK KULTÚRATISZTELŐ POLGÁROK?

Bizonyos történelmi illúziók szertefoszlásával mára nyilvánvalóvá vált, hogy a polgár mint polgár, a polgári létezés körén belül maradó ember kultúrértékeket nem teremt, hanem ha ráadásul a polgári létezés problémáiba belefeledkezik, kultúra helyett annak értékeit elfedő, elfeledtető szubkultúrát hoz létre. A szubkultúra létének ténye, a szubkultúra jelenbeli virágzása azt jelzi, hogy a jogi és szociális igazságosság elvét radikálisan érvényesítő és a — politikai, gazdasági célkitűzéseit megvalósítván — mára föltétlenül törvénytisztelővé váló, sőt a polgári berendezkedést — a magántulajdont, a demokráciát — kérdésessé tevő próbálkozásokkal szemben a törvényességet megvédeni is képes polgár mind a mai napig a szellemi — kulturális lázadás állapotában él. Bár a polgári berendezkedés létrehozását, a polgár szociális-politikai teljesítményeit végső soron a szellemi-kulturális lázadás inspirálta, motiválta, e kívánatos eredmények védelme a továbbiakban nem igazolja a lázadás állapotának konzerválását, sokkal inkább azt lehet mondani, hogy várhatóan ezen állapot föloldása vonhatja maga után a jogi-szociális igazságosságért folytatott erőfeszítéseknek, a polgári korszaknak a sikeres lezárulását.

Pusztán abból a tényből, hogy a polgár nem teremt kultúrértékeket, nem hoz létre szellemi teljesítményeket, hogy a gyakorlati jellegű, civilizációs teljesítményekkel ellentétben azokat nem a polgár hozza létre, még természetesen nem következik, hogy a polgárnak a kultúrával szemben ellenséges álláspontot kellene elfoglalnia, hogy a kultúra értékeit elfeledtető szubkultúrában kellene keresnie a maga polgári létének, öntudatának megerősítését, teljes értékű kifejezését. A polgár — önérzetének csorbulása, öntudatának elhomályosulása nélkül — tisztelheti az arisztokratikus-értelmiségi mentalitás teljesítményének tekintett kultúrát, ha ez az öntudat, ez az önérzet nem véti el a mértéket, ha a polgár nem merül el korlátoltan, szűklátókörűen, az emberi létezés egészének kérdéseiről megfélemlítve a maga polgári létének problémáiban, ha nem akar a kultúrértékek teremtésére való alkalmatlanságának megtapasztalását követően indokolatlanul, tévesen, a maga emberségének elvesztését kockáztatva az egész emberi nem képviselőjének a szerepében tetszelegni, ha nem kísérli meg valamiféle kulturális forradalom jegyében a kulturális alapokon nyugvó emberi létezés szubkulturális alapokra helyezését.

De hát milyen legyen, milyen lehet ez a polgári kultúratisztelet a mai világban, miután a polgári kultúráképviselői lehetetlenségét és egyben az emberi létezés esetleges szubkulturális megalapozásának értelmetlenségét, azaz közvetve az arisztokratikus-értelmiségi kultúráképviselői szükségességét megtapasztaltuk? Mindenképpen különböznie kell attól a puritán tartástól, amely azt sugallja, hogy a polgárnak nincs és nem is szabad hogy legyen köze az általa felszínes pompakedvelésnek, a polgári érényekkel összeegyeztethetetlen pazarlásnak minősített kultúrapártoláshoz. Nem téveszthető össze a sznob vagy a parvenü mentalitásával.

val sem, aki polgár létére, polgár voltának tudatában törekszik betölteni egy általa is arisztokratikusnak ítélt szerepet. Nem hasonlíthat azonban ahhoz a romantikus gondolkodáshoz sem, amely őszintén hisz a polgári kultúráképviselő lehetőségében, és amely a főadat nem rá szabottsága miatt kibogozhatatlan ellentmondásokba gabalyodását mint általa nem értelmezhető és mégis értelmes áldozatot vállalja. Továbbá el kell választanunk attól a dekadens pozíciótól is, amelyet ugyan már a polgári kultúráképviselő értelmességébe vetett hit elvesztése jellemez, de amelyben valamiképpen, misztikus talányossággal mégis ezen értelmetlen főadat vállalása tűnik a személyes öngazolás, a szellemi teljesítménynyújtás egyedüli lehetőségének.

A polgári kultúratiszteletnek olyanfajta, a kultúra értékeiből való résziesedésre irányuló váagnak kell lennie, amelyet a romantikától eltérően az a tudat kísér, hogy a polgár a maga szerepkörén belül nem lehet kultúráértékek létrehozója, nem nyújthat szellemi teljesítményt, hogy vágyát csak polgári állapotából kilépve, mint a hagyomány, a pozitív életérdekekhez képest transzcendens igazság tapasztalatát képviselő arisztokratikus értelmiségi elégítheti ki. Következésképp a polgárnak a kultúra iránti vágya az esetek döntő többségében (valódi szellemi teljesítményt nyújtó értelmiségivé ugyanis csak kevesek válnak), a polgári állapoton belül pedig kivétel nélkül mindig kielégítetlen sóvárgás marad, de a vágy kielégíthetlensége nem kell, hogy pusztító kudarcélményt szüljön, a polgári életkeretek dekadens rombolásához vezessen, mert a szubkulturális lázadás csábítását elutasító és az arisztokratikus értelmiségi kultúráképviselőt elismerő polgár tudja, hogy e vágy hordozásának mint a kultúra házi oltárán világító örökmécsesnek az individuális ambíciókon túli mélyebb, komolyabb értelme van, hogy az az emberlét transzcendens alapjainak ápolását szolgálja.

Az eleven, személyes, a egyéniség legtitkosabb rétegeibe hatoló és folyamatosan onnan táplálkozó kultúratisztelet óvhatja meg a polgárt (és az emberi együttélést) attól, hogy a természetéhez tartozó civilizációs düh, a gyakorlati tevékenység szenvedélye elszabaduljon, és értelmetlen öncéllá, romboló erővé váljon. Mint Goethe *Faustjából* tudjuk, a lelkiismeret erőfeszítése, valamint az individuális üdvözülésnek, a misztikus megigazulásnak a polgárt kielégítő vágya egymagában nem állhatja ennek útját. Bármennyire puritán korlátoltság tehát a kultúrában az arisztokratikus hedonizmus megnyilvánulását látni, és azt utilitarista alapon elutasítani, a puritán szemléletnek abban mindenképpen igaza van, hogy a kultúrát arisztokratikus jelenségnek tekinti. A puritán a mai anarchistával ellentétben ugyanis nem elfedi, elfeledteti, hanem tagadja, vitatja a kultúrát, nem a szubkultúra bálványát állítja a helyére, hanem érvényét tagadásával közvetve megerősíti, amikor a kérlelhetetlen lelkiismereti igényességnek — a kultúra úgymond zavaró mozzanataitól megfosztott — tisztaságát hirdeti. És persze miért ne pártolhatná a polgár a kultúrát, miért ne tölthetné be változott körülmények között a korábbi születési arisztokrácia szerepkörét, ha kultúrapártolása nem pusztán sznobizmusból, hanem őszinte kultúratiszteletből fakad, ha azt egyrészt a kultúra transzcendens gyökereinek, az emberlétet megalapozó voltának, másrészt a polgári szerepkör immanens jellegének tudata hatja át.

A polgári kultúratisztelet nélkülözhetetlenségének és elvi lehetőségének belátásából azonban valóban nem minden további nélkül következik a gondolkodás mai rendje melletti megerősödése és a mai viszonyok közötti tényleges érvényesülése. Mindannyian ismerjük azt a mélységes lelki idegenkedést és gyakran szinte pánikszzerű szellemi tanácstalanságot, amely a gondolkodás — időközben kiüresedett — kliséi szerint mindörökre idejétmúltnak ítélt mentalitás és magatartásmód megújításának igénye hallatán fogja el az embereket, amelyet egy valamikor, valami miatt nevetségesnek mondott (és azóta a gyakorlatiasan, cinikusan hangolt közvélemény előtt többnyire valóban nevetségessé váló) álláspont elfoglalásának követelménye támaszt a legtöbb emberben. Nem könnyű például megszabadulni attól a gondolkodási sablontól, hogy aki közvetlen érdekein, testi-lelki szükségletein túli célokat lát vagy vél látni maga előtt, teljesen fölöslegesen és tökéletesen értelmetlenül terheli meg magát, hogy az ilyen, a praktikus kiszámíthatóságra berendezett léttel, környezettel feloldhatatlan konfliktusba kerülő ember "nyerő" nem lehet, hiú, kihívó vállalkozásába csak belebukhat. De a baj legtöbbször már ott jelentkezik, hogy a kultúrával való személyes kapcsolat megszakadása, a problémákkal való termékeny, gondolatébresztő szembenézés képességének elvesztése következtében ki-ki hajlamos úgy nézni a benne hordalékszerűen felhalmozódó eszmetöredékekre, ideologikusan manipulált gondolatcsírákra, mint valamely, a teremtő természet spontán rendezőelvét magában rejtő jelenségre, melynek legnagyobb értéke a személyes rendezés, a tudatos egybefogás szándékától nem zavart érintetlensége. Adott helyzetben ma már akár egészen őszinte is lehet, és mintegy a hitvallók meggyőződéséhez hasonló tiszteletet várhat el az olyan panaszos, megértést kérő kijelentés, hogy mit tehetek, amikor — magam sem tudom, miért — ez vagy az a probléma nekem így vagy úgy tűnik, és amikor egy általam is kifogástalannak talált gondolatmenet követése érdekében (szörnyű kimondani is!) véleményemet bizony felül kellene vizsgálnom.

Ami az irigységnek, a presztízszempontoknak a túltengését, a szellemi közlekedést, az egészséges véleménycserét bénító hatását illeti, az első látásra akár triviális erkölcsi vétségnek, az ellene való hadakozás pedig ennek megfelelően nevetséges szélmalomharcnak tűnhet, ha szem elől tévesztjük, hogy az emberi természetnek az esendőségén túl (ironikus szándékkal alkalmazzuk itt a középkorias, a hitéletből kölcsönzött formulát) azt milyen mértékben felfokozza a maga határait többé nem ismerő polgári mentalitás ontikus gyökerű szellemi-kulturális üressége. A beléoltott kultúratiszteletről fokozatosan, önfőlszabadítása mértékében megfelelő polgár előbb-utóbb szükségszerűen szellemi-kulturális invenciók, intuíció nélkül marad, és történelmi jellegű, de számára mégis érthetetlen tehetségtelenségének tapasztalata kilátástalan presztízsharcok csapdájába kényszeríti. Szellemi-kulturális orientáltságának elvesztése teszi az elvi-eszmei állásfoglalással kísérletező, azt szimuláló polgárt jobb esetben szélkakassá, rosszabb esetben pedig (ha a hiányzó szellemi cél helyébe tudatosan pragmatikus célt állít), szélhámossá. De amennyire alkalmatlan a jelenség kezelésére az elvont moralizálás, annyira értelmetlen annak kudarcából az erkölcsi szempont modern körülmények közötti érvényvesztésére következtetni. Mind abban, mind ebben, ott pozitív, itt negatív formában a polgárnak a szellemi-kultúrtörténeti szerep szuverén be-

töltésére való képtelensége, illetve az elkölcsi szempont jelentőségének túlbecsülésére, túlerőltetésére való hajlama mutatkozik meg.

Csak növeli a nehézségeket az a körülmény, hogy annak az embernek a számára, aki életét már hosszú idő óta a közvetlen érdekek és szükségletek jegyében szervezi meg, súlyos morális megpróbáltatást jelent a kultúra problémáival, szempontjaival való szembenézés, adott vonatkozásban szinte minden kérdés kényes kérdésnek számít, és legalábbis tapintatlanságnak, de rosszabb esetben lelketlenségnek minősül az ilyen emberrel szemben a kultúra ügyének, a kultúratisztelet igényének emlegetése, a kultúra iránti normális vágy föltámasztására irányuló kísérlet. A polgári létezés körén belől megrekedő, azt minden dolgok mértékévé emelő, az emberléttel azonosító gondolkodás e kényelmetlenség elhárítása érdekében egyenesen a személyiség védelméről beszél, és a kultúrától érintetlen polgár lelkét óvja a szellemi-kulturális szempont agresszívnek mondott képviselőjével szemben.

Nem egyszerű beláttatni a polgári horizonttal behatárolt gondolkodással, hogy a feszültségekért nem a kultúra vagy a kultúra ügyének képvisellete okolandó, hanem a kultúráképviselő arisztokratikus szempontjairól és az emberlét kulturális alapjairól való sajnálatos megfélekedés. Továbbá arról sem könnyű meggyőzni a minden kérdést individuális kulcsban tárgyaló polgárt, hogy egyrészt e megfélekedés hangoztatása nem valamely személyeskedő sértegetés, vagy őt személyében érintő vád, hogy itt az egész emberiséget átfogó kultúrtörténeti folyamatról van szó (illetve hogy egyáltalán van, elképzelhető egy ilyen folyamat), és másrészt immár a kultúratisztelettől hajtva (tehát nem individuális vétségének beisméréseként) neki is vállalnia kell — legalábbis a szóban forgó lelki kényelmetlenségek erejéig — a kultúráról megfélekedés, ezen szellemi-kultúrtörténeti eltévelyedés fölszámolásának terhét. Újra és újra tudatosítani kell a problémáiba belegabalyodott polgárban, hogy a személyiséget a kultúrával szemben védelmezni merő képtelenség, hiszen a személyiséget a kultúra alapozza meg, és az úgymond halhatatlan emberi lélek szempontjait nem szabad a szellemmel szemben kijátszani, hogy a kétségtelenül jelentkező feszültségek, nehézségek nem a kultúra szempontjának a kikapcsolásával, hanem éppen ezen alapelvek szem előtt tartása révén oldhatóak meg.

Minthogy a kultúratisztelet elhomályosulása, az emberlét kulturális alapjairól való megfélekedés nem csupán egyes emberek lelki-szellemi eltévelyedése, hanem már hosszú idő óta sajátos történeti érvénnyel hatja át a modern ember gondolkodását, e mentalitás igen masszívan behatolt a társadalom szekezetébe, a viszonyokba is, és ily módon a kultúrához való kapcsolódás újragondolását, szellemi-lelki elrendeződését egzisztenciális mozzanatokkal is terheli. Nem pusztán arra kell itt gondolnunk, hogy bizonyos intézményi-társadalmi elvárásoknak sokkal nehezebben felelhet meg az, aki szemléletét időközben átállította, vagy akiben a szemlélet átállítódásának folyamata megindult, valamint nem kizárólag az jön számításba, hogy igen nagy erkölcsi és egzisztenciális nyomást jelent azoknak a pusztá léte, akik kultúratisztelet híján csupán praktikus érdekeik szempontjából képesek és hajlandóak értelmezni a szellemi-kulturális tényező szóba hozását, mérlegelni annak elképzelt vagy ténylegesen várható következményeit, de arról

is szó van, hogy a tisztségek betöltésének, a szerepek kiosztásának mai rendjét látva, annak valóságát nap mint nap a legkülönbözőbb formákban megtapasztalva, nehéz elképzelni egy-egy logikus érvelés vagy meggyőző kifejtés hatására, hogy a dolgok másképp is lehetnek, hogy a dolgoknak másképp kell menniük, és hogy komoly esély van a dolgok átrendeződésére.

Adott vonatkozásban talán a legfontosabb annak a belátása, beláttatása, hogy az arisztokratikus szellemi -kulturális beállítottságnak a rehabilitációja semmiképpen sem lehet "forradalmi" jellegű, nem kezdeményezheti a viszonyok, az intézmények radikális, gyakorlatias átalakítását. Sikerre csak abban az esetben vezethet, csak akkor érheti el választott célját, ha ezt a veszélyt, ezt a kisiklást képes lesz elkerülni. Ha a polgári mentalitás visszaszorításaként értelmezzük vállalkozásunkat, az egyszerre téveszti célját és vall kudarcot. E.vállalkozás csak a polgár szellemi-kulturális emancipálásaként képzelhető el, amin a szellemi-kulturális lázadás állapotából való kilépést, a polgárlét ontikus alapjainak belátását értjük. A sikerhez nélkülözhetetlen szellemi erőket csak ebben az esetben mozgósíthatjuk, csak ekkor nem silányul a próbálkozás valamiféle kicsinyes huzakodássá, nem süllyed el a maga határait nem ismerő polgári érdekérvényesítés feneketlen mocsarában.